

باغسازی اروپایی اصطلاحی نامفهوم تأثیر سبک‌های باغسازی رنسانس، باروک و رمانتیک بر باغ‌های تهران در دوران قاجار

امین ماهان*

استاد یار گروه معماری، واحد لاهیجان، دانشگاه آزاد اسلامی، لاهیجان، ایران.

ریحانه خرم‌رویی

پژوهشگر دکتری، گروه معماری منظر، دانشکده معماری، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، ایران.

تاریخ دریافت: ۹۹/۰۷/۰۱

تاریخ پذیرش: ۹۹/۰۹/۰۳

تاریخ قرارگیری روی سایت: ۹۹/۱۰/۰۱

چکیده | باغ از دوران کهن در ایران شکل گرفته و تا دوران معاصر به حیات خود ادامه داده است. در دوران قاجار و با پدیدارشدن تحولات فکری بسیاری از ساختارهای کهن شهری از جمله باغ‌های ایرانی تاب نیاورند و تغییراتی در ساختار آنها مشاهده شد. در دوران قاجار برگیری از سبک‌های رنسانس، باروک و رمانتیک در شکل‌گیری باغ‌های تهران اثرگذار بود و ساختار باغ به تدریج و با تأثیرپذیری سطحی از آنها تغییر کرد. محققان عموماً تغییرات را بدون اشاره به سبکی خاص، منسوب به اروپا یا غرب می‌دانند. این در حالی است که مکتب‌های منظرسازی در اروپا با توجه به تنوع سرزمین و پیشینه تاریخی-فلسفی، متفاوت هستند و بیان این مطلب که باغ‌های دوران قاجار از اروپا تأثیر گرفته‌اند، امری نامفهوم است. بررسی ویژگی‌های کالبدی و اندیشه‌های موجود در سبک‌های باغسازی رنسانس، باروک و رمانتیک و بازشناسی آنها در باغ‌های دوران قاجار شهر تهران، می‌تواند ارتباط میان این دو را به تفکیک سبک و مؤلفه‌های موثر بر آن نمایان کند. این مقاله در تلاش است تا از اطلاق واژه باغسازی غربی خودداری کرده و با شناسایی ویژگی‌های سبک‌های باغسازی رنسانس، باروک و رمانتیک، اثرگذاری آنها در باغ‌های تهران در دوره قاجار را ردیابی کند. به همین منظور با رویکردی کیفی و راهبردی توصیفی-تحلیلی و با بهره‌گیری از منابع کتابخانه‌ای و بررسی اسناد و تصاویر موجود، ویژگی‌های باغسازی رنسانس، باروک، رمانتیک و باغ‌های قاجاری در تهران را واکاوی می‌کند و با رویکردی قیاسی به مطابقت اصول و ساختارهای این دو می‌پردازد. آنچه مشخص است باغسازی در دوران رنسانس، باروک و رمانتیک، به عنوان شاخص‌ترین سبک‌های باغسازی در اروپا، تفاوت‌های اساسی دارند و گرت‌به‌برداری سطحی از آنها منجر به ساختاری التقاطی در باغ‌های تهران شده است. با این حال الگوی باغ ایرانی در بسیاری از موارد همچنان قابل مشاهده است.

واژگان کلیدی | باغ قاجاری، تهران، رنسانس، باروک، رمانتیک.

دوردست از طریق قنات را به جان می‌خریدند و در مظهر آن آب و سایر عناصر طبیعی را با ساختاری منظم و هندسی به نمایش می‌گذاشتند. باغ از دوران صفویه به عنوان عنصر شکل‌دهنده به ساختار فیزیکی شهر ایفای نقش کرده و تا مدت‌ها تلفیق آن با شهر سبب ارتقای کیفی و بصری منظر شهرهای ایرانی شد. باغ به دلیل اینکه ساختاری عموماً خصوصی داشت و مانند بسیاری از شهرهای ایران دارای حریم بود و با دیواری از فضای پیرامون خود

مقدمه | هنر باغسازی در ایران قدمتی طولانی دارد. باغ‌ها در دل بیابان و در دامنه کوه، محیطی زیبا و سودمند ایجاد می‌کردند. از این رو باغ در طول تاریخ ایران همواره ساختاری مورد احترام و ارزشمند بوده و ایرانی‌ها در ساخت و حفظ آن سعی و تلاش فراوان می‌کردند. برای تأمین شرایط مناسب، مشقت انتقال آب از

* نویسنده مسئول: ۰۹۱۸۳۱۵۶۲۷۷، mahan_landscape@yahoo.com

چند مورد از این اصطلاح استفاده کرده و برخی از نشانه‌های آن که در باغ‌های دوران قاجار ظهور کرده را برشمرده است. نعیم (۱۳۹۲، ۲۲۵، ۲۴۲) در کتاب «باغ‌های ایران» و در بخش باغ‌های تهران به پیروی از سخنان ویلبر همان اصطلاح را استفاده کرده است. در این کتاب با وجود اختصاص بخشی با عنوان «تأثیر باغسازی اروپایی بر باغسازی اواخر قاجار در ایران» و توضیح مختصر سبک‌های باغسازی در اروپا، همچنان اصطلاح «سبک اروپایی» مورد استفاده است. راسخی و تهرانی در ترجمه کتاب «باغ‌های ایرانی-اسلامی» (زانگری، رحمتی و لورنزی، ۱۳۹۱، ۴۳۳)، در بخش باغ نارنجستان از عبارت «شیوه اروپایی» استفاده کرده‌اند.

در بخش مقالات نیز می‌توان نمونه‌های زیادی از کاربرد این اصطلاح و اصطلاحات مشابه مشاهده کرد. سلطانی (۱۳۸۶، ۵۲، ۵۳) در مقاله «شکل‌گیری بوستان‌های شهری در دوره معاصر: گذر از مفهوم باغ به پارک»، مهمترین ویژگی باغسازی قاجار را نفوذ «سبک اروپایی» در سبک ایرانی دانسته است. ایرانی بهمانی و سلطانی (۱۳۸۲، ۹۰، ۹۱) در مقاله «شاخص‌ها و ویژگی‌های باغسازی دوران قاجار در تهران» اصطلاح «باغ‌های غربی»، «باغ‌آرایی اروپایی» و «باغسازی غربی» را استفاده کرده و جیحانی (۱۳۹۲، ۷) در مقاله «فرنگی‌سازی در باغ ایرانی، دگرگونی در باغ‌های تهران در دهه ۱۳۰۰ قمری» از اصطلاح «باغ‌های اروپایی» استفاده کرده است. اکبری، نخستین خیاط و نخستین خیاط (۱۳۹۶، ۳۲) در مقاله «بررسی تطبیقی الگوی طراحی فرش‌های طرح باغ و باغ ایرانی در دوره صفویه و قاجاریه» نیز از تأثیر «باغسازی اروپایی» بر باغسازی ایران در دوره قاجار سخن به میان آورده‌اند. حبیب، اعتصام و قدوسی‌فر (۱۳۹۲، ۶۲، ۶۳) در مقاله «تبارشناسی پارک‌های شهری دوره پهلوی اول، نمونه موردی: باغ ملی تهران» به «باغسازی غرب» و تأثیر آن بر ایران در اثر گسترش مراودات ایران و غرب اشاره کرده‌اند. گودرزی (۱۳۹۶، ۳۹۱) در مقاله «تحلیلی بر باغسازی ایران از آغاز دوران هخامنشی تا پایان عصر پهلوی» به تقلید باغ‌های قاجار از «باغسازی اروپایی» و «باغسازی غربی» اشاره دارد. مجلسی‌کوپایی، انصاری، بمانیان و فخار تهرانی (۱۳۹۲، ۷) نیز در مقاله «ویژگی‌های نخستین پارک تهران، پارک امین‌الدوله» با وجود اشاره به باغ انگلیسی همچنان از «باغ غربی» و «باغ‌های اروپایی» یاد می‌کنند. دادبه (۱۳۸۵، ۳۳۱) در مقاله «مکتب‌های باغ آرایی» به نفوذ «اروپا» در باغسازی ایران اشاره می‌کند. متدین (۱۳۸۹، ۵۹) در مقاله «علل پیدایش باغ‌های تاریخی ایرانی» به تقلید از «پارک‌های غربی» اشاره دارد و سلطان‌زاده (۱۳۸۲، ۹۲) نیز در مقاله «از باغ تا پارک» اصطلاح «معماری اروپایی» را در این خصوص استفاده کرده و اقتباس باغ‌های ایرانی در دوران قاجار را به معماری اروپایی نسبت داده است. بنابراین همان‌گونه که در پژوهش‌های فوق ذکر شد و در برخی منابع دیگر نیز قابل رصد است، اصطلاح باغسازی اروپایی به یک اصطلاح رایج در ادبیات باغ‌های دوران قاجار تبدیل شده است. در اکثر منابعی که به‌نحوی

جدا می‌شد، در طول تاریخ تغییرات اندکی به خود دید و به همین دلیل است که برخی ساختار آن را کهن‌الگو می‌دانند. با این حال تحولات گسترده ذهنی و کالبدی در مکتب‌های غربی و تغییر از سنت به مدرنیته که آغاز تأثیرگذاری بر سایر ممالک بود و در دوران معاصر با اصطلاح انقلاب صنعتی قابل ردیابی است، تعارض زیادی در جوامع سنتی و شکل زندگی آنها به‌وجود آورد و معماری و شهرسازی و حتی باغسازی را دچار تغییرات زیادی کرد. ایران نیز از این امر مستثنی نبود و برداشت سطحی برخی از بزرگان و اشراف دوران قاجار، تغییراتی در ساختارهای کالبدی و ذهنی ایرانیان به‌وجود آورد. شهرها گسترش یافت و حصارشان برچیده شد، کاربری‌های شهری جدید مانند پست و پلیس راه‌اندازی شد و مکتب‌خانه‌ها جای خود را به مدرسه‌ها دادند. باغ‌ها و به خصوص باغ‌های تهران در عهد قاجار نیز از گزند این تحولات در امان نبودند و با برداشت‌های سطحی از سبک‌های باغسازی رنسانس، باروک و رمانتیک تغییر شکل یافتند. در متن‌های علمی معاصر عموماً از اصطلاح «باغسازی اروپایی» برای ذکر این تأثیرپذیری یاد شده که مفهومی کلی را منتقل می‌کند. این در حالی است که هریک از این سبک‌های باغسازی، ریشه‌های تاریخی و فلسفی و در نتیجه وجوه کالبدی متفاوت دارند. بنابراین اطلاق کلمه غربی یا اروپایی به آنها امری کلی و نامفهوم بیان می‌کند و در گفتار علمی از وضوح و دقت مطلب می‌کاهد. از این رو این مقاله در تلاش است مفهومی مشخص‌تر از عبارت «باغسازی اروپایی» بیان کند و به جستجوی وجوه هریک از مکتب‌های ذکرشده در باغ‌های تهران در دوره قاجار بپردازد تا نحوه وام‌گیری و به‌کارگیری ویژگی‌های هریک از سبک‌های باغسازی را در باغ‌های دوران قاجار شهر تهران بررسی کند.

پیشینه تحقیق

با اینکه در حوزه باغ‌های ایرانی در سالیان اخیر مطالعات زیادی صورت گرفته، اما مطالعه در خصوص سبک باغسازی دوران قاجار محدود به یک بخش از کتاب‌ها و چندین مقاله است. این مقاله بیش از ۵۰ سند علمی در زمینه باغ ایرانی را بررسی کرده که بیشتر آنها به تحولات یک باغ خاص اشاره داشته‌اند. در منابعی که به تحولات باغسازی قاجار توجه کرده‌اند، این تغییرات به «باغسازی اروپایی» منسوب شده و در اکثر موارد از نام سبک باغسازی مربوطه یاد نشده و یا به اشاره‌های سطحی و مختصر اکتفا شده است. روحانی (۱۳۸۹، ۳۶) در کتاب «طراحی باغ و احداث فضای سبز» در بخش باغ‌های قاجار چندین بار از اصطلاح «سبک اروپایی» استفاده کرده است. سیفی و حکمتی (۱۳۸۳، ۲۲، ۲۳ و ۲۷) نیز در کتاب «طراحی باغ و پارک» از عبارت‌های «سبک اروپایی» و «طرح اروپایی» در توضیح باغ‌های قاجار استفاده کرده است. «مهمین دخت صبا» در ترجمه کتاب «باغ‌های ایران و کوشک‌های آن» نوشته ویلبر (۱۳۸۴، ۶۹)، در توضیح باغ‌های دوران قاجار در

اروپایی» به همه آنها از وضوح مطلب می‌کاهد. بنابراین در این مقاله و در جهت تدقیق موضوع تلاش شده شرح مختصری از ساختار و ویژگی‌های باغسازی رنسانس، باروک و رمانتیک ارائه و مطابق جدول ۱ جمع بندی شود تا بتوان بررسی دقیق تری از تأثیرات آنها در باغ‌های دوران قاجار ارائه داد و به وضوح بیشتر عبارت «باغسازی اروپایی» کمک کرد.

• باغسازی رنسانس

پس از عبور از قرون وسطی و باغ‌های مذهبی و مقدس که بیشتر در دیرها و صومعه‌ها احداث می‌شد و با ظهور منطق خردمحور رنسانس در هندسه و پرسپکتیو، روند غلبه انسان بر طبیعت آغاز شد و امکان ویلاسازی فراهم آمد. پرداختن به ادبیات، لذت‌بردن از اوقات فراغت و تمدد اعصاب به واسطه دوری از هیاهوی شهر، هدف باغسازان رنسانسی بود. بدین ترتیب انسان‌گرایی و نمایش ثروت در باغ ویلا بروز یافت (حقیقت‌بین و همکاران، ۱۳۹۷، ۳۷). الگوهای باغ‌های اولیه رنسانس بسترهای گیاهی با هندسه منظم راست گوشه و به شکل مربع و مستطیل است که به نظر می‌رسد برگرفته از تجربه جنگجویان صلیبی از دیدار باغ‌های شرقی هستند (ترنر، ۱۳۹۵، ۲۸۱). «آلبرتی» به استفاده از گلدان‌های بزرگ، ساخت مجسمه، کاشت گیاهان کمیاب و نظم در کاشت در باغ‌ها اشاره دارد (متدین، ۱۳۹۶، ۱۳۲). در دوران اوج رنسانس برون‌گرایی و دید به مناظر پیرامونی به وسیله ایجاد تراس و تأکید بر پرسپکتیو با ایجاد محور به اوج خود رسید و انسان تسلط خود بر طبیعت را با هرس گیاهان و به‌کارگیری گیاهان تزئینی به رخ کشید. در طول این دوران تراس‌های وسیع، ایوان سرپوشیده، گذرگاه طاقدار، آلاچیق، مجسمه و آبناز از جمله عناصر باغ‌های رنسانس در ایتالیا به‌شمار می‌آمدند.

جدول ۱. ویژگی‌های ساختاری و عناصر موجود در باغ‌های رنسانس، باروک و رمانتیک. مأخذ: نگارندگان؛ مأخذ تصاویر: ترنر، ۱۳۹۵.

سبک باغسازی	ویژگی‌های ساختاری	عناصر موجود	نقشه
باغ رنسانس	- هندسه راست گوشه - محور مرکزی - الهام از باغ‌های ایرانی-اسلامی - برون‌گرایی و دید به مناظر پیرامونی به وسیله ایجاد تراس	- آلاچیق، مجسمه، گلدان، پلکان - هرس کردن گیاهان	
باغ باروک	- نظام محوری قدرتمند و بیکران - تراس‌بندی‌های زمین - برون‌گرایی - چشم‌اندازهای مناسب و تأکید بر بی‌نهایت	- شکل‌های متنوع نمایش آب، تنوع پوشش گیاهی، مجسمه‌سازی، فواره‌ها، ایوان‌ها، جاده‌ها، محورها، پله، پل‌ها - گیاهان به صورت هرس شده	
باغ رمانتیک	- جاده‌های باریک و کرمی شکل - الهام از باغ‌های چینی و ژاپنی - توده‌ای از درختان در فاصله‌های اتفاقی - دریاچه‌های کوچک و جویبارهای ماری شکل	- معبدها، ویرانه‌های گوتیک، ستون‌های سنگی - تپه، محوطه چمنی - مسیر کالسکه‌رانی	

به تغییرات الگوی باغ ایرانی در این دوران اشاره دارند، این اصطلاح مورد استفاده قرار گرفته و تصویری مبهم و کلی در ذهن مخاطب ایجاد کرده است. هرچند در سایر مقاله‌ها و مطالعات صورت گرفته عموماً به معرفی چند نمونه از آثار به‌جای مانده از باغ‌های ایرانی در این دوره اشاره شده و تغییرهای سبک باغسازی در باغ‌های قاجار مورد توجه نبوده است.

روش پژوهش

این پژوهش با رویکردی کیفی و راهبردی توصیفی-تحلیلی، با بهره‌گیری از منابع کتابخانه‌ای، اسناد مکتوب و تصاویر موجود، از یک‌سو به جمع‌آوری اطلاعات در زمینه باغ‌های قاجاری تهران و ویژگی‌های آنها پرداخته است و از سوی دیگر نگاهی به ویژگی‌های ساختاری مکتب‌های باغسازی رنسانس، باروک و رمانتیک کرده و از طریق مقایسه تطبیقی باغ‌ها و با بهره‌گیری از روش استدلال تحلیلی و استنتاجی به تطبیق اصول و ساختارهای مکتب‌های باغسازی رنسانس، باروک و رمانتیک و باغ‌های تهران پرداخته است.

سبک‌های باغسازی در اروپا

همان‌طور که در پیشینه تحقیق اشاره شد، در ادبیات باغسازی دوران قاجار و تحولات ساختاری به‌وجود آمده در آنها از اصطلاح «باغسازی اروپایی» زیاد استفاده شده و عموماً آنچه از سبک‌های باغسازی رنسانس، باروک و رمانتیک، در باغسازی دوره قاجار به عاریت گرفته شده، تحت این عنوان خلاصه شده است. این درحالی است که سبک‌های باغسازی در اروپا اساساً با توجه به اندیشه و فلسفه حاکم و تنوع اقلیمی و سیاسی، ساختار و نمود متفاوت داشته‌اند و اطلاق عبارت «باغسازی

• باغسازی باروک

سبک باروک با ادامه محورهای باغ، ورای مرزهای محصورکننده در باغ‌های رنسانس در ایتالیا آغاز شد و در فرانسه به اوج خود رسید. در این دوره کشف‌های به عمل آمده در هندسه، علم نور و دورنما، طراحی باغ را تحت تأثیر قرار داد (ترنر، ۱۳۹۵، ۳۲۸). این سبک به عنوان سبک محبوب اشراف در قرن شانزدهم در سراسر اروپا گسترش یافت. قصرهای پرتصنع، معماری تندیس‌گرا، نظم و تزئینات حداکثری، وسعت نظام محوری قدرتمند، تنوع پوشش گیاهی و تسلط مطلق، از شاخصه‌های باغ‌های باروک هستند (متدین، ۱۳۹۶، ۱۴۳). باغ‌های باروک با کمک هندسه، قدرت و اقتدار انسان بر طبیعت پیرامونش را بیان می‌کند. عناصر موجود در باغ‌های باروک، شکل‌های پیچیده و متنوع نمایش آب، پوشش گیاهی، مجسمه‌سازی، فواره‌ها، ایوان‌ها، جاده‌ها، محورها، پله‌ها، پل‌ها و بنای اصلی هستند (حقیقت‌بین و همکاران، ۱۳۹۷، ۸۸). باغ باروک را نمی‌توان بدون آب که در تراس‌بندی‌های آن به دو صورت ساکن و جاری ظاهر می‌شوند، تصور کرد. در باغ‌های باروک از شکل زمین بهره برده شده و در زمین‌های ناهموار تراس‌بندی‌های زمین در جهت فراهم‌کردن چشم‌اندازهای مناسب و تأکید بر بی‌نهایت استفاده شده است. گیاهان به صورت هرس‌شده و تجسم تسلط انسان بر طبیعت استفاده می‌شدند.

• باغسازی رمانتیک

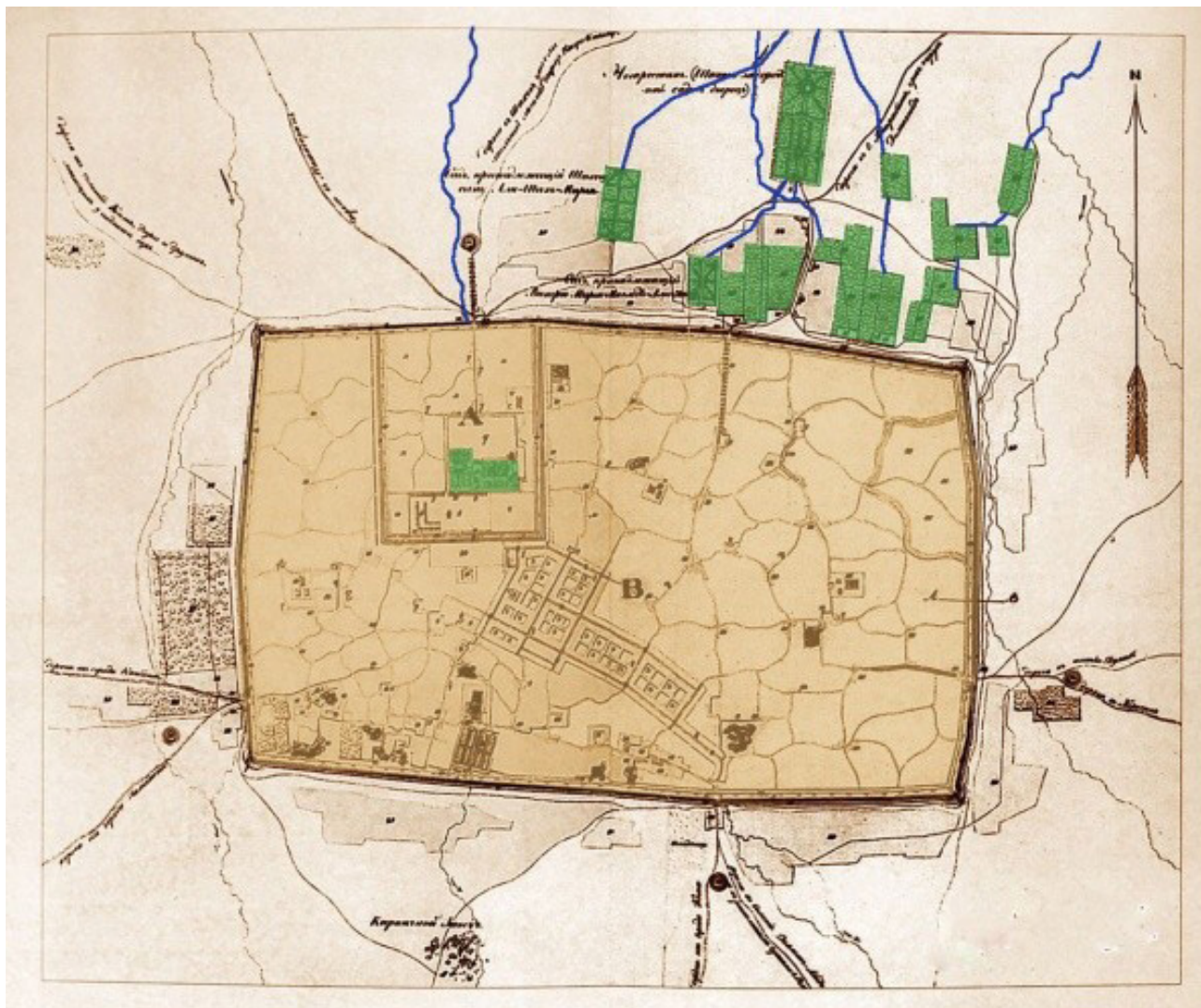
انگلستان زادگاه این شیوه باغسازی بود. باغ‌های اولیه قرن هجدهم در حالی که فرم‌های طبیعی خود را گسترش می‌دادند، شامل المان‌های معماری زیادی نظیر معبد، ویرانه‌های گوتیک، ستون‌های سنگی و مانند آن بودند که در نقاط مرکزی چشم‌اندازها به مسیرهای پیاده متصل می‌شدند. باغ‌های انگلیسی قرن هجدهم متأخر، بر چشم‌اندازها و منظره‌هایی رو به شاخصه‌های طبیعی تمرکز کردند (همان، ۱۳۳). در این باغ‌ها جاده‌های باریک و کرمی شکل، توده‌ای از درختان در فاصله‌های اتفاقی، دریاچه‌ای کوچک و جویبارهای ماری شکل به جای حوضچه‌ها و جوی‌بندی‌های متقارن استفاده شده است (متدین و متدین، ۱۳۹۴، ۴). طراحان باغ انگلیسی دریاچه‌ها و تپه را شکل دادند و از درختان به عنوان قاب‌های بصری استفاده کردند. بدین ترتیب از پتانسیل‌های توپوگرافی موجود در سایت استفاده می‌شود (حقیقت‌بین و همکاران، ۱۳۹۷، ۱۳۴). بنابراین نشانه‌های اصلی این سبک، محوطه چمنی که تا جلوی خانه ادامه دارد، آرایش حلقوی عنصرها، دریاچه مارپیچ، کمر بند درختی دایره‌ای شکل و مسیر کالسکه‌رانی پیرامونی هستند (ترنر، ۱۳۹۵، ۴۰۶). در این باغ‌ها تعادل و ترکیب نقاشی‌گونه منظر جایگزین اصل تقارن ریاضی باغ‌های باروک فرانسوی است. آنچه مشخص است در دوران قاجار و به خصوص با آغاز سفرهای شاهان و بزرگان مملکت به اروپا و ورود مستشاران خارجی، تأثیر سبک‌های باغسازی رنسانس، باروک و رمانتیک در باغسازی ایرانی هرچند به صورت سطحی و عینی، اما به صورت

قابل ملاحظه‌ای افزایش می‌یابد و به پیدایش تغییرات ساختاری و حتی تغییر نام برخی از فضاها به پارک می‌انجامد. با این حال در اکثر نوشته‌ها اشاره‌ای به سبک خاصی نشده است. در ادامه این مقاله سعی دارد به بازشناسی تأثیر باغ‌های رنسانس، باروک و رمانتیک بر باغ‌های قاجار شهر تهران به تفکیک سبک بپردازد.

باغ‌های قاجاری در تهران

پیش از دوره قاجار و در سفرنامه سیاحان اروپایی همچون «پیترو دلاواله» و «کلاویخو» از تهران سخن آمده و شهری خرم و فرح‌زا همراه با باغ‌های بزرگ توصیف شده است. با آغاز سلطنت آقا محمدخان قاجار و انتقال پایتخت به تهران، اولین باغ-کاخ‌ها در شهر تهران شکل گرفت. او در کاخ-باغ گلستان اقامت گزید. در دوره فتحعلی شاه قاجار توسعه شهر شدت بیشتری یافته و بناهای زیادی احداث شد. شهر در این دوره و در خارج از حصار به طرف کوهستان‌های البرز که مبدأ آب‌های جاری است توسعه می‌یابد و بزرگان و اعیان به احداث باغ‌های تفریحی می‌پردازند. در نقشه‌ای که توسط «ناسکوف» روس در سال ۱۲۰۵ هجری شمسی تهیه شده، این امر کاملاً گویاست (تصویر ۱). باغ قصر قجر تهران به منظور سکونت تابستانی ساخته شد و باغ‌های وسیع و باصفای زیادی با حوض‌های بزرگ در دور آن در نظر گرفته شد (اعتمادی‌پور و بهرامیان، ۱۳۹۱، ۸۸). باغ نگارستان، باغ لاله‌زار، باغ سردار ایروانی و باغ نظامیه خارج از حصار تهران قدیم نیز در این دوره احداث می‌شود. با نگاهی به نقشه تصویر ۱ می‌توان متوجه شد استقرار باغ‌ها کاملاً وابسته به مسیر قنات‌ها و آب‌های جاری از منطقه‌های کوهپایه‌ای شمال تهران است. همچنین نظام ساختاری باغ‌ها هنوز از الگو و هندسه راست گوشه باغ ایرانی تبعیت می‌کرده و فضایی محصور شده را شامل می‌شده است (سلطانی، ۱۳۸۶، ۵۱).

از ویژگی باغ‌ها در این دوره می‌توان به احداث در خارج از محدوده حصار و در سمت شمال، امتداد شمال-جنوبی، استقرار در راستای محور آب‌های جاری، هندسه چهارضلعی و ساختار محوری اشاره کرد (ن.ک. به تصویر ۱). در دوران ناصرالدین شاه و با آغاز سفرهای شاه و اعیان و بزرگانی همچون «حاج سیاح»، «حاج امین‌الدوله» و «میرزا ابوطالب خان» به اروپا، تحولات اولیه در ساختار اجتماعی و کالبدی ایران و حرکت به سوی مدرنیسم آغاز شد. بر این اساس شهر گسترش یافت و حصار ناصری جایگزین حصار شاه طهماسبی شد. بسیاری از باغ‌های دوره فتحعلیشاهی یا نابود شدند و یا در داخل حصار جدید قرار گرفتند (ایرانی بهبهانی و سلطانی، ۱۳۸۲، ۸۴؛ زانگری و همکاران، ۱۳۹۱، ۴۳۱). در همین دوران باغ‌های بسیاری توسط اعیان و رجال زمان در داخل و خارج از حصار جدید شهر احداث شد که همگی آنها با تهرنگ و الگوی باغ‌های ایرانی بنا شده بود. باغ‌های مستوفی‌الممالک، حسن‌آباد، فرمانفرما، اتابک، بهارستان، مسعودیه^۳ (که به باغ نظامیه افزوده شده است)،

تصویر ۱. نقشه تهران قدیم، بررسی نحوه استقرار باغ‌ها و شهر در دوره فتحعلیشاه قاجار، تهیه شده توسط ناسکوف روس در سال ۱۲۰۵ ه.ش. مأخذ: www.tehranshenasi.com

مظفردالدین شاه با توجه به افزایش جمعیت و نیاز به افزایش بناهای مورد نیاز، شهر گسترش یافت و در اواخر این سلسله به دلیل مشکلات و درگیری‌های سیاسی کمترین توجه به امور باغسازی صورت گرفت و هنر باغسازی رو به افول نهاد. در نقشه‌ای که توسط اداره تفتیش وزارت معارف مابین سال‌های ۱۲۹۹ و ۱۳۰۴ ه.ش (در میانه دوران کودتای سید ضیا طباطبایی و سقوط حکومت قاجار) از شهر تهران تهیه شده است، نشانه‌ای از باغ‌ها و نام آنها دیده نمی‌شود. مقایسه دو تصویر ۲ و ۳ باهم نمایانگر گسترش شهر و تغییر مرزهای شهر با ایجاد حصار ناصری است. بر این اساس مساحت باغ‌های موجود در محدوده شهر افزایش یافته است. گسترش شهر به سمت شمال قابل ملاحظه است. در بررسی نقشه عبدالغفارخان نجم‌الملک استفاده از اصطلاح پارک مشاهده می‌شود. به طوری که پارک (امین‌الدوله) به عنوان اولین پارک، پارک ظل‌السلطان و پارک نظامیه، هر سه باغ‌هایی دارای مسیرهای منحنی بوده و حتی دریاچه‌ای به فرم طبیعی در آنها وجود دارد که سبک باغ‌های

بختیاری، مخبرالدوله و امیریه از جمله باغ‌های داخل حصار هستند و باغ قصرهای دوشان تپه، عشرت‌آباد، صاحبقرانیه^۴، سلطنت‌آباد، شهرستانک، فرمانیه و کامرانیه در خارج از حصار جدید و در دامنه کوهستان البرز و با تبعیت از ساختار قنات‌ها^۵ احداث شده‌اند (ایرانی بهبهانی و سلطانی، ۱۳۸۲، ۸۵؛ سلطانی، ۱۳۸۶، ۵۱؛ متدین، ۱۳۸۹، ۵۷). مقایسه دو نقشه تهیه‌شده توسط «آگوست کرشیش» و «عبدالغفارخان نجم‌الملک» در سال‌های ۱۲۳۷ و ۱۲۷۰ ه.ش و در اوایل و اواخر دوران سلطنت ناصرالدین شاه، نشان‌دهنده تمایل زیاد به باغسازی در میان بزرگان و اهمیت‌یافتن آن در این دوره دارد (تصاویر ۲ و ۳).

با توجه به نوشته‌های «دوستعلی خان معیرالممالک» در مقاله «ابنیه عصر قاجار»، به نظر می‌رسد در این دوره کاشت گیاهان تزئینی و چمن با وسعت زیاد در این باغ‌ها رونق می‌گیرد و در سال ۱۳۰۷ ه.ق «اداره باغ‌های دولتی» جهت نگهداری از باغ‌ها و درختکاری راه‌اندازی می‌شود (معیرالممالک، ۱۳۳۹، ۲۲). در دوران

تصویر ۳. نقشه تهیه شده توسط آگوست کرشیش در سال ۱۲۳۷ ه.ش (اوایل سلطنت ناصرالدین شاه) واقع در حصار صفوی (شاه طهماسبی).
 مأخذ: www.tehranshenasi.com

تصویر ۲. نقشه تهیه شده توسط عبدالغفار خان نجم‌الملک در سال ۱۲۷۰ ه.ش (اواخر سلطنت ناصرالدین شاه) واقع در حصار ناصری.
 مأخذ: www.tehranshenasi.com

البرز، احداث می‌شدند. «کارلا سرنا» در اواخر قرن نوزده عنوان می‌کند: «قصر قاجار به صورت یک آمفی‌تئاتر ساخته شده که از آنجا منظره‌های اطراف مشاهده می‌شود» (اعتمادی‌پور و بهرامیان، ۱۳۹۱، ۸۸). در هر دو حالت هندسه راست گوشه قابل شناسایی است و محور شمالی-جنوبی که با توجه به جهت جریان آب‌های مناطق کوهستانی شمال تهران به سمت جنوب شکل گرفته‌اند، در آنها دیده می‌شود. به نظر می‌رسد تأکید بر ناظر در باغسازی رنسانس و باروک و هندسه قدرتمند در این دو سبک، خود را با ساختار هندسی باغسازی ایرانی هماهنگ دیده‌اند و و صرفاً بر برخی از وجوه آن تأکید بیشتری دارند و آن را تقویت می‌کنند. توجه به محور و تماشای مناظر دوردست از کوشک که پیشتر در باغ‌های تخت قابل مشاهده بود، در این دوران و به تأثیر از باغسازی رنسانس و باروک در باغ‌های قاجار اهمیت بیشتری پیدا می‌کند. باغ‌هایی نظیر دوشان تپه، کامرانیه و صاحبقرانیه از جمله آنها هستند. همچنین محور اصلی و ارتباطی بین سردر و عمارت مجموعه که یکی از اصلی‌ترین ویژگی‌ها در باغ‌های ایرانی است، به تدریج و با ورود فناوری مدرن، به مانند آنچه در باغ نظامیه رخ داد، تغییر ماهیت می‌دهد و به محورهای کالسکه‌رو تغییر پیدا می‌کند که این مطلب در باغ‌های باروک و رمانتیک قابل مشاهده است. نقشه برخی از آنها در جدول ۲ آورده شده است (در نقشه عبدالغفارخان نجم‌الملک تعداد بسیار بیشتری از باغ‌های با هندسه ایرانی مشاهده می‌شود). می‌توان گفت سبک رمانتیک انگلیسی، با فرم هندسی متفاوت و برگرفته از فرم‌های طبیعی و هندسه مارپیچ هر چند در تعداد باغ‌های محدود، اما بیشترین تأثیر را در هندسه باغ‌های قاجاری به جای گذاشته است. به نحوی که در نقشه نجم‌الملک، نام پارک بر باغ‌های خصوصی متأثر از این سبک

رمانتیک انگلیسی را به ذهن می‌رساند (مجلسی کوپایی و همکاران، ۱۳۹۲، ۵).

بحث

• بررسی تأثیرات ساختاری باغ‌های رنسانس، باروک و رمانتیک بر باغ ایرانی دوران قاجار

آنچه مشخص است تداوم و استمرار الگوی باغ ایرانی در طول تاریخ زمینه‌ساز باغ‌های تهران در دوران قاجار بوده و گونه‌های باغ‌های تخت و چهارباغ و تک‌محور را می‌توان در بسیاری از باغ‌های این دوران مشاهده کرد. بیشترین تغییرات در باغ‌های قاجار را می‌توان پس از سفر شاه و بزرگان به فرنگ ردیابی کرد. حال سؤال این است سبک‌های باغسازی رنسانس، باروک و رمانتیک چه تأثیراتی بر هندسه باغ قاجاری گذاشتند و آیا تأثیر همه به یک میزان بوده است؟ مسلماً ساختار قوی هندسی باغ ایرانی و ماندگاری آن در ذهن نسل‌های ایرانی، تا حد زیادی توانسته در برابر تغییرات مقاومت نشان دهد و عمده تغییرات وارداتی به صورت تقلیدی از شکل و فرم و بدون پشتوانه فکری و محتوایی صورت گرفته است. از این رو، الگوی غالب باغسازی ایرانی که تأکید بر سردر و محور اصلی در محور ورودی و کوشک اصلی در انتهای میدان دید دارد را در بسیاری از باغ‌های این دوره می‌توان مشاهده کرد. باغ‌های تخت با تأکید بر چشم‌انداز و منظره دوردست و معماری مبتنی بر صفا نیز در این دوران قابل تأمل است.

با بررسی نقشه‌های ترسیم شده از تهران در دوران قاجار که پیشتر به آنها اشاره شد، باغ‌های اولیه دوره قاجار از جمله باغ نگارستان بیشتر دارای محور طولی بین سردر و بنای اصلی بودند و یا همچون باغ قصر قاجار به صورت پلکانی در دامنه کوه‌های

نام باغ	باغ نظامیه	باغ نگارستان	باغ مسعودیه	باغ لاله‌زار	باغ قصر قاجار
نقشه					
ویژگی‌های باغ‌های اولیه	غلبه الگوی باغ ایرانی، محصور، تأکید بر محور اصلی و ارتباط بین کوشک و سردر، تقارن، هندسه راست گوشه، فرم پلکانی، استفاده از جریان آب و حوض				
تأثیر هندسی	- تغییر شکل و ابعاد محور اصلی از پیاده‌رو به کالسکرو (باغ‌های باروک و رمانتیک) - تقویت تأکید بر مناظر دوردست، استفاده از تپه و فرم پلکانی (باغ‌های رنسانس و باروک)				

• بررسی تأثیر سبک‌های باغسازی رنسانس، باروک و رمانتیک بر عناصر ساختاری باغ در دوران قاجار

آب: همان‌طور که در بخش قبل ذکر شد در دوران قاجار نیز آب قنات و آب‌های جاری از کوهستان‌های شمالی در سازماندهی هندسی باغ‌ها و جهت استقرار آنها، همانند الگوی کهن باغ‌های ایرانی نقش مهمی بازی می‌کرد. آب پس از ورود به باغ در محور اصلی جریان پیدا کرده و به شکل‌های مختلف همچون استخر و نهر خودنمایی می‌کرد. در باغ‌های پلکانی که بیشتر در کوهپایه‌های شمال تهران احداث می‌شدند نیز از آبشار و سطوح شیبدار و

نهاده شده است. همان‌طور که در جدول ۳ مشخص است، پارک امین‌الدوله و پارک ظل‌السلطان، باغ‌هایی دارای مسیرهای منحنی بوده و حتی دریاچه‌ای به فرم طبیعی در آنها وجود داشته و هندسه نامتقارن در آنها به وضوح قابل ملاحظه است. با توجه به نقشه پارک امین‌الدوله، به نظر می‌رسد هندسه نامتقارن و منحنی بر بستری از ساختار هندسی باغ ایرانی قرار گرفته است. با این حال با توجه به نوشته‌های مربوط به دوران مشروطه می‌توان فهمید که این پارک‌های اولیه مانند الگوی باغ ایرانی محصور بودند و امکان ورود عموم مردم به آنها وجود نداشت.

نام پارک	پارک امین‌الدوله	پارک ظل‌السلطان
نقشه		
ویژگی‌ها	عدم تقارن، استفاده از فرم‌های منحنی، به‌کارگیری دریاچه، استفاده از جزیره، الحاق بخش منحنی به هندسه راست گوشه، محصوریت، استفاده از کلمه پارک	
تأثیر	متأثر از باغسازی رمانتیک انگلیسی	

– **عناصر معماری:** اکثر باغ‌های این دوره مانند الگوی باغ‌های ایرانی، خصوصی و دارای دیوارهای بلند بودند (ایرانی بهبهانی و سلطانی، ۱۳۸۶). دیوارها فرم و هندسه خارجی باغ را شکل می‌دادند و مفهوم کوچه-باغ را که تا امروز نیز ادامه یافته است به ذهن می‌رساندند. عمارت سردر و کوشک اصلی به عنوان ارکان اصلی باغ در دوران قاجار نیز باقی ماندند؛ هرچند بنای اصلی در باغ‌های متأخر تغییر فرم و شکل دادند و یا عمارتی با شمایل جدید در کنار عمارت پیشین احداث شد. در باغ‌های دوشان تپه و صاحبقرانیه می‌توان تأثیرات معماری روسی را در عمارت کوشک اصلی مشاهده کرد و اصطلاح «کلاه فرنگی» در این دوران بر سر زبان‌ها افتاد. برخی عناصر الحاقی جدید و گاه نشانه دوران مدرن در باغ‌های این دوران مشاهده شده است. پل (باغ امیریه، باغ شاه) و برج ساعت (کاخ گلستان و سلطنت آباد)، به تأثیر از باغ‌های رمانتیک انگلیسی به باغ‌های دوران قاجار اضافه شدند و مسئله جالب سبک پل‌هاست که به پل‌های باغسازی چین و ژاپن نزدیکتر است. مجسمه‌های انسانی (باغ دوشان تپه، عشرت آباد، کامرانیه، صاحبقرانیه)، آلاچیق (باغ نگارستان) و نرده‌های چوبی و فلزی (باغ شاه، دوشان تپه) نیز از باغ‌های رنسانس و باروک به عاریت گرفته شده است. بهره‌گیری از پرده‌هایی از جنس کتان با نقاشی‌های تزئینی (باغ نظامیه، کاخ-باغ گلستان، قصر قجر، باغ صاحبقرانیه) در این دوران رواج پیدا کرد. آنچه در **جدول ۴** مشخص است، تأکید بر الگوی غالب باغ ایرانی در باغ‌های قاجاری در تهران است و عمده تغییرات و تأثیرات از باغ‌های رنسانس، باروک و رمانتیک، برداشته‌هایی شکلی و فرمال از آنهاست که به صورت سطحی و تقلیدی در باغ‌های متأخر این دوران و به تأثیر از سفر بزرگان به فرنگ رخ داده است. در **جدول ۵** ویژگی‌ها و عناصر تعدادی از مهمترین باغ‌های تهران در دوران قاجار دسته‌بندی شده و ارتباط ساختارهای وارداتی و هریک از سبک‌های باغسازی اشاره شده در بالا را نمایان می‌کند. نکته اینجاست که الگوی غالب باغ ایرانی در اغلب باغ‌های این جدول مشخص است و سبک باغسازی مطرح شده گاه تغییراتی سطحی در باغ ایجاد کرده و گاه بر تقویت ساختار باغ ایرانی تأکید کرده است.

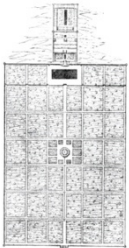
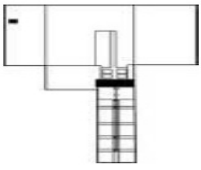
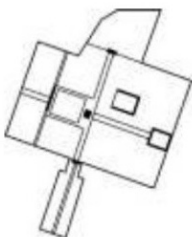
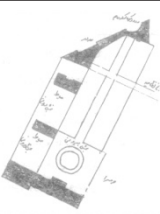
فواره‌های بلند که با نیروی ثقیلی کار می‌کردند، استفاده می‌شد. به نظر می‌رسد تغییر فرم حوض‌ها در باغ‌های با ساختار هندسی (از شکل‌های راست گوشه به فرم‌های دایره‌ای) در این دوران به تأثیر از باغ‌های سبک باروک فرانسوی باشد و در دوران متأخرتر و به تأثیر از سبک رمانتیک انگلیسی دریاچه‌هایی با فرم‌های منحنی در باغ ایجاد شد که در نقشه پارک امین‌الدوله و پارک ظل‌السلطان قابل مشاهده است. در برخی از باغ‌ها مانند باغ شاه و باغ امیریه جزیره‌ای در داخل دریاچه احداث شد که با پلی (با شمایلی از باغ‌های شرق دور) به باغ متصل می‌شود و مجسمه‌ای در داخل آن قرار می‌دادند. – **گیاه:** در دوران قاجار در باغ‌ها گیاهان سایه‌انداز و بلند کاشته شده و حوض به عنوان نقطه کانونی باغ محسوب می‌شد. درختان چنار، کاج ایرانی و سرو همچنان مانند الگوی باغ‌های ایران، گیاهان شاخص در محور اصلی باغ‌های دوران قاجار محسوب شده و استفاده از گیاهان مثمر در قطعات کرت‌ها مانند گذشته ادامه دارد. گلدان‌های گل نیز که امکان جابه‌جایی سریع در زمستان و تغییر شکل باغ را در سریع‌ترین زمان ممکن فراهم می‌کنند، در باغ‌هایی همچون باغ مسعودیه مورد استفاده قرار می‌گیرند. با این حال در زمینه کاشت گیاهان و بهره‌گیری از دید و منظر به تأثیر از سبک باغسازی رنسانس و باروک تفاوت‌هایی نسبت به گذشته می‌توان مشاهده کرد. ورود گونه‌های گیاهی جدید و وارداتی مانند پیچ امین‌الدوله و بهره‌گیری از درختان تزئینی مانند ابریشم، بداغ و بید در این دوره افزایش می‌یابد که تنوع گیاهی باغ‌های باروک را به ذهن می‌رساند. دونالد ویلبر از کاشت گل‌های کوبک و اختر و گلابی در باغ چال نام برده است. در باغ‌های شاه، امیریه و باغ چال از تپه‌های مصنوعی گلکاری شده در میانه باغ استفاده شده است. همچنین کاشت چمن مانند باغ‌های رمانتیک انگلیسی و ایجاد فضای شاعرانه در فضای باغ‌های متأخر (پارک) رواج پیدا می‌کند. از سوی دیگر تسلط انسان خردگرای باروک بر طبیعت که با خارج کردن گیاه از فرم طبیعی، نمود پیدا می‌کرد، در باغ‌های قاجار نیز با به‌کارگیری پرچین‌ها، هرس و فرم‌دهی به گیاهان و همچنین تأکید بر چشم‌انداز به‌کار گرفته شد.^۷

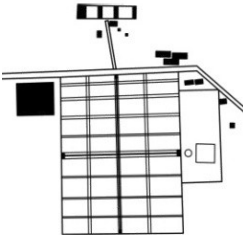
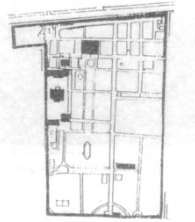

جدول ۴. تأثیر سبک‌های باغسازی رنسانس، باروک و رمانتیک بر عناصر ساختاری باغ ایرانی در دوران قاجار. مأخذ: نگارندگان.

عناصر معماری	گیاه	آب	رنسانس
مجمعه‌های انسانی، آلاچیق و نرده‌های چوبی و فلزی	تأکید زیاد بر دید و منظر	-----	رنسانس
- مجسمه‌های انسانی - تغییر فرم کوشک اصلی - افزودن کلاه فرنگی در کنار کوشک اصلی	- تأکید زیاد بر دید و منظر اطراف - ورود گونه‌های گیاهی جدید - تپه‌های مصنوعی گلکاری شده - به‌کارگیری پرچین و هرس و فرم‌دهی به گیاهان	تغییر فرم حوض‌ها، از شکل‌های راست گوشه به فرم‌های دایره‌ای	باروک
- پل - برج ساعت	- کاشت چمن - ایجاد تک درخت در سطح چمن کاری	- افزودن دریاچه با فرم منحنی - ایجاد جزیره در داخل دریاچه	رمانتیک

جدول ۵. معرفی ویژگی‌های باغ‌های قاجار و مطابقت آن با سبک باغسازی تأثیرگذار. مأخذ: نگارندگان.

نام باغ	سال ساخت (ق.ه)	پادشاه	ساختار کلی	ویژگی‌ها	عناصر	سبک باغسازی تأثیرگذار	نقشه یا عکس
نگارستان	۱۲۲۲	فتحعلیشاه	(الگوی تک‌محور باغ ایرانی) هندسه راست گوشه، دارای محور شمالی-جنوبی، محصور	خیابان‌بندی منظم	سردر ورودی دو طبقه، گوشه هشت ضلعی، آلاچیق، حمام و سرسره، استخر بزرگ	---	
لاله زار	قبل از ۱۲۲۲	فتحعلیشاه	(الگوی تک‌محور باغ ایرانی) هندسه راست گوشه، دارای محور شمالی-جنوبی، محصور	خیابان‌بندی منظم بعدها با تغییر ساختار باغ به آن باغ‌وحش اضافه می‌شود	---	---	
قصر قاجار	۱۲۲۳	فتحعلیشاه	(الگوی باغ ایرانی: باغ تخت) پلکانی، دارای محور	دید و منظر گسترده، خیابان‌بندی منظم	گوشه وسط، سردر ورودی، استخر بزرگ، آبشار	---	
صاحبقرانیه	۱۲۶۷	ناصرالدین شاه	(الگوی باغ ایرانی: باغ تخت) پلکانی	دید و منظر به اطراف، استقرار بر روی سکو	تپه‌های مصنوعی گل، عمارت با سبک معماری روسی، ایوان، گلدان، مجسمه	باروک	
سلطنت‌آباد	۱۲۷۶	ناصرالدین شاه	---	چشم‌انداز گسترده	عمارت کلاه فرنگی، استخر، تپه گل، برج ساعت	باروک رمانتیک	
مسعودیه	۱۲۹۰	ناصرالدین شاه	(الگوی تک‌محور باغ ایرانی) دارای محور	هندسه منظم	حوض مدور، سردر ورودی، مسیر کالسکه‌رو، جوی آب، گلدان	باروک	

نام باغ	سال ساخت (ق.ه)	پادشاه	ساختار کلی	ویژگی‌ها	عناصر	سبک باغسازی تأثیرگذار	نقشه یا عکس
نظامیه	۱۲۹۰	ناصرالدین شاه	(الگوی باغ ایرانی: چهارباغ) هندسهٔ راست گوشه، دارای محور شمالی-جنوبی، محصور	خیابان‌بندی منظم، چهارباغ، گوشک در محل تلاقی دو محور	گوشک	---	
امین‌الدوله	۱۲۹۰	--	دوبخش با هندسهٔ منظم و هندسهٔ منحنی	خطوط منحنی، محصور	دریاچهٔ بزرگ، پل، کلاه فرنگی، سردر ورودی، گلخانه، قایق، مبلمان	رمانتیک	
کامرانیه	۱۲۹۵	--	(الگوی باغ ایرانی: باغ تخت) پلکانی، دارای محور	دید و منظر گسترده، خیابان‌بندی منظم	استخر بزرگ، عمارت کلاه فرنگی، گلخانه، مجسمه، گلدان، آبشار	باروک	--
شاه	قبل از ۱۳۰۶	--	--	--	دریاچهٔ مصنوعی، جزیره، مجسمهٔ ناصرالدین شاه، پل، تپه‌های مصنوعی گل	رمانتیک	--
دوشان تپه	۱۳۲۲	مظفرالدین شاه	(الگوی باغ ایرانی: باغ تخت) پلکانی، دارای محور	عدم تقارن	عمارت با معماری نیم دایره، ایوان، استخر بزرگ، مجسمه	رنسانس باروک	
فرمانیه	--	--	(الگوی باغ ایرانی: چهارباغ) دارای محور، محصور	گوشک در بالاترین و شمالیترین نقطه	استخر بزرگ، جوی آب	باروک	
امیریه	--	ناصرالدین شاه	--	--	دریاچهٔ گرد، پل، جزیره، تپه‌های مصنوعی گل، تنوع گلهای خارجی، گلخانه	رمانتیک	

نتیجه‌گیری

موارد مانند پارک امین‌الدوله و ظل‌السلطان، مسیرها و شکل‌های منحنی در باغ به تأثیر از باغ‌های رمانتیک دیده می‌شود؛ اما همچنان تهرنگ باغ ایرانی در آنها قابل مشاهده است. عناصر جدیدی مانند آلاچیق، تپه مصنوعی گل، دریاچه مصنوعی، پل، مجسمه، مبلمان و مواردی از این دست (ن.ک. به جدول ۴) الحاقاتی تقلیدی هستند که گاه بدون تأثیر بر ساختار کلی باغ ایرانی به آن افزوده شده‌اند. از مهمترین تغییرات ایجاد شده در باغ‌های تهران می‌توان به این موارد اشاره کرد: احداث کوشک‌های چندضلعی با عنوان کلاه فرنگی در باغ‌های دوشان تپه، سلطنت‌آباد و امین‌الدوله، کاشت گیاهان کمیاب و گلکاری تزئینی و تندیس‌وار (با بهره‌گیری از هرس گیاهان) به تأثیر از سبک باروک فرانسوی در باغ کامرانیه و دوشان تپه، استفاده از تپه‌های گل و گیاه متفاوت در باغ‌های نگارستان، عشرت‌آباد، چال، صاحبقرانیه و دوشان تپه و دریاچه طبیعی، جزیره، پل و چمن‌کاری وسیع در باغ (پارک)‌های امین‌الدوله و ظل‌السلطان به تأثیر از سبک باغسازی رمانتیک انگلیسی. لازم به ذکر است مسیر سفرهای شاهان قاجار که بیشتر از روسیه آغاز می‌شود و همچواری کشور روسیه با ایران نیز باعث تأثیرگذاری معماری منظر روسی بر معماری منظر ایرانی شده که در جای خود نیاز به مطالعه و بحث دارد. در نهایت باید اشاره کرد در دوره قاجار در سایر شهرها نمونه‌های شاخصی از باغ ایرانی جهت بررسی در مطالعات آینده وجود دارد.

باغ در ایران از دیرباز با ساختاری قوی ریشه در فرهنگ و هویت این مردمان دارد. الگویی کهن که تا اواسط دوران قاجار با کمترین میزان تغییرات به حیات خود ادامه داد. از اواسط این دوره تاریخی و با آغاز سفرهای شاهان و بزرگان به فرنگ و تحصیل ایرانیان در آن سرزمین‌ها، تأثیراتی از سبک‌های باغسازی رنسانس، باروک و رمانتیک در باغ‌های ایرانی مشاهده می‌شود. آنچه مشخص است با وجود این تهاجم فرهنگی، الگوی باغ ایرانی همچنان الگوی غالب در باغ‌های تهران است و ساختار چهارباغ، باغ‌های محوری و باغ‌های تخت در آنها دیده می‌شود. بیشتر تغییرات به صورت برداشتهایی فرمال و سطحی، بر روی باغ‌هایی با الگوی باغ ایرانی رخ داده که گاه ویژگی‌های ساختاری آن را تقویت کرده و گاه به ساختار فرمی آن لطمه وارد کرده است. یکی از مهمترین الگوهای باغ‌های این دوران با توجه به استقرار در کوهپایه البرز، باغ‌های تخت و پلکانی است که در آنها کوشک بر روی تپه قرار گرفته و سکوبندی و تأکید بر چشم‌انداز دوردست است. این سبک در باغ‌های قصر قاجار، دوشان تپه و کامرانیه قابل مشاهده است و تأثیر باغ‌های باروک و رنسانس بر تقویت این الگو با تأکید بر منظره‌های دوردست دیده می‌شود. در باغ‌های مسطح نیز که بیشتر الگوی چهارباغ و باغ تک‌محوری دارند به تأثیر از باغ‌های رنسانس و باروک، شاهد عریض شدن محور اصلی برای ورود کالسکه هستیم. با این حال در برخی از

پی‌نوشت‌ها

۱. بنگرید به حبیبی و اهری (۱۳۸۷).
۲. بنگرید به ناصرالدین شاه قاجار (۱۳۷۱)، ناصرالدین شاه قاجار (۱۳۷۷) و ناصرالدین شاه قاجار (۱۳۷۹).
۳. بنگرید به ایرانی بهبهانی، شکوهی دهکردی و سلطانی (۱۳۹۲).
۴. بنگرید به زیرک (۱۳۸۳).
۵. بسیاری از باغ‌های این دوره دارای قنات‌های اختصاصی هستند که در اسناد به آنها اشاره شده است. مانند باغ سلطنت‌آباد، باغ نظامیه و باغ صاحبقرانیه.
۶. این باغ‌ها به باغ‌های تخت مشهور بودند و نمونه‌های بسیاری از آنها در دوران مختلف بنا شده است. برای مطالعه بیشتر بنگرید به خوبی و گراوند (۱۳۸۸)، خوبی و گراوند (۱۳۸۹) و اعتمادی‌پور و بهرامیان (۱۳۹۱).
۷. این بخش خلاصه‌ای است از: ایرانی بهبهانی و سلطانی (۱۳۸۲)، سلطان‌زاده (۱۳۸۲)، مجلسی کوپایی و همکاران (۱۳۹۲) و نعیم (۱۳۹۲).

- اعتمادی پور، مرضیه و بهرامیان، آرمین. (۱۳۹۱). مقایسه تطبیقی باغ‌های تخت شیراز و قصر قجر تهران. *مطالعات معماری ایران*، ۱(۱)، ۸۵-۹۶.
- اکبری، حسن؛ نخستین خیاط، هلن و نخستین خیاط، آرمین. (۱۳۹۶). بررسی تطبیقی الگوی طراحی فرش‌های طرح باغی و باغ ایرانی در دوره صفویه و قاجار. *گلجام*، ۱۳(۳۲)، ۲۹-۴۲.
- ایرانی بهبهانی، هما و سلطانی، حسن. (۱۳۸۲). شاخص‌ها و ویژگی‌های باغسازي دوران قاجار در تهران. *محیط‌شناسی (ویژه نامه طراحی محیط)*، ۲۹(۳۰)، ۸۱-۹۹.
- ایرانی بهبهانی، هما؛ شکوهی دهکردی، ژاله و سلطانی، رضوان. (۱۳۹۲). روش شناخت و مستندسازی باغ‌های تاریخی ناشناخته ایران. *محیط‌شناسی*، ۳۹(۶۵)، ۱۴۵-۱۵۶.
- ترنر، تام. (۱۳۹۵). *تاریخ باغسازي (ترجمه حمیدرضا عظمتی و محسن فیضی)*. تهران: دانشگاه شهید رجایی.
- جیحانی، حمیدرضا. (۱۳۹۲). فرنگی‌سازی در باغ ایرانی، دگرگونی‌های باغ‌های تهران در دهه ۱۳۰۰ قمری. *منظر*، ۵(۲۳)، ۶-۹.
- حبیب، فرح؛ اعتصام، ایرج و قدوسی‌فر، سیدهادی. (۱۳۹۲). تبارشناسی پارک‌های شهری دوره پهلوی اول، نمونه موردی: باغ ملی تهران. *آرمانشهر*، ۶۱(۱۱)، ۶۱-۷۳.
- حبیبی، سیدمحسن و اهري، زهرا. (۱۳۸۷). لاله‌زار- عرصه تفریح، از باغ تا خیابان (شکل‌گیری خیابان به سبک اروپایی در دوره ناصرالدین شاه). *هنرهای زیبا*، ۳۴(۵-۱۵).
- حقیقت‌بین، مهدی؛ ص برنجی، شینا؛ علیدوست ماسوله، ساناز؛ فارسی آستانه، ندا؛ یزدانی رستم، مانده و کریمی، میترا. (۱۳۹۷). *سیر اندیشه‌ها در تاریخ باغسازي جهان*. تهران: مهر نوروز.
- خوبی، حمیدرضا و گراوند، محمدرضا. (۱۳۸۸). معرفی باغ تخت شیراز بر پایه اسناد مصور و مکتوب. *صفه*، ۱۸(۴۸)، ۳۱-۴۰.
- خوبی، حمیدرضا و گراوند، محمدرضا. (۱۳۸۹). شرح معماری باغ تخت شیراز. *صفه*، ۲۰(۵۱)، ۵-۲۲.
- دادبه، آریاسپ. (۱۳۸۳). *مکتب‌های باغ‌آرایی. موزه‌ها (ویژه‌نامه همایش و نمایشگاه باغ ایرانی)*، ۴۱(۳۰-۳۴).
- روحانی، غزاله. (۱۳۸۹). *طراحی باغ و احداث فضای سبز*. تهران: فرهنگ جامع.
- زانگری، لوییجی؛ رحمتی، نازیکا ماندانا و لورنزی، برونلا. (۱۳۹۱). *باغ‌های ایرانی-اسلامی (ترجمه مجید راسخی و فرهاد تهرانی)*. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- زیرک، بابک. (۱۳۸۳). باغ صاحبقرانیه (مجموعه فرهنگی-تاریخی نیاوران). *موزه‌ها (ویژه‌نامه همایش و نمایشگاه باغ ایرانی)*، ۱۵(۴۱)، ۱۸-۱۱۳.
- سلطان‌زاده، حسین. (۱۳۸۲). از باغ تا پارک. *نامه انسان‌شناسی*، ۱(۴)، ۹۱-۱۱۳.
- سلطانی، مهرداد. (۱۳۸۶). شکل‌گیری بوستان‌های شهری در دوره معاصر: گذر از مفهوم باغ به پارک (با محوریت تجارب تهران). *باغ نظر*، ۴(۸)، ۴۸-۵۸.
- سیفی، محمدرضا و حکمتی جمشید. (۱۳۸۳). *طراحی باغ و پارک*. تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور.
- گودرزی، ویدا. (۱۳۹۶). تحلیلی بر باغسازي ایران از آغاز دوران هخامنشی تا پایان عصر پهلوی. *مدیریت شهری و روستایی*، ۱۶(۴۸)، ۳۷۷-۳۹۴.
- متدین، حشمت‌الله. (۱۳۸۹). علل پیدایش باغ‌های تاریخی ایران. *باغ نظر*، ۱۵(۱۵)، ۱۵-۶۲.
- متدین، حشمت‌الله و متدین، رضا. (۱۳۹۴). باغ انگلیسی، رنسانس دیگر. *باغ نظر*، ۱۲(۳۴)، ۳-۱۰.
- متدین، حشمت‌الله. (۱۳۹۶). *تاریخ باغسازي جهان*. تهران: پژوهشکده هنر، معماری و شهرسازی نظر.
- مجلسی کوپایی، ابودر؛ انصاری، مجتبی؛ بمانیان، محمدرضا و فخارتهرانی، فرهاد. (۱۳۹۲). ویژگی‌های نخستین «پارک» تهران: پارک امین‌الدوله. *باغ نظر*، ۱۰(۲۵)، ۳-۱۶.
- معیرالممالک، دوستعلی خان. (۱۳۳۹). *ابنیه عصر قاجار. ایران آباد*، ۴(۴)، ۲۲-۲۵.
- ناصرالدین شاه قاجار. (۱۳۷۱). *روزنامه خاطرات ناصرالدین شاه در سفر سوم فرنگستان*. به کوشش: محمد اسماعیل رضوانی و فاطمه قاضیه. تهران: سازمان اسناد ملی ایران. دفتر پژوهش و تحقیقات، مؤسسه خدمات فرهنگی رسا.
- ناصرالدین شاه قاجار. (۱۳۷۷). *روزنامه خاطرات ناصرالدین شاه در سفر اول فرنگستان*. به کوشش فاطمه قاضیه. تهران: سازمان اسناد ملی ایران، پژوهشکده اسناد.
- ناصرالدین شاه قاجار. (۱۳۷۹). *روزنامه خاطرات ناصرالدین شاه در سفر دوم فرنگستان*. به کوشش فاطمه قاضیه. تهران: سازمان اسناد ملی ایران، پژوهشکده اسناد.
- نعیم، غلامرضا. (۱۳۹۲). باغ‌های ایران: که ایران چو باغیست خرم بهار. چاپ پنجم، تهران: پیام.
- ویلبر، دونالد نیوتن. (۱۳۸۴). *باغ‌های ایران و کوشک‌های آن (ترجمه مهین دخت صبا)*. چاپ سوم، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

COPYRIGHTS

Copyright for this article is retained by the authors with publication rights granted to Manzar journal. This is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

نحوه ارجاع به این مقاله

ماهان، امین و خرم‌روی، ریحانه. (۱۳۹۹). باغسازي اروپایی اصطلاحی نامفهوم (بررسی تأثیر سبک‌های باغسازي رنسانس، باروک و رمانتیک بر باغ‌های تهران در دوران قاجار). *منظر*، ۱۲(۵۳)، ۶-۱۷.

DOI: 10.22034/manzar.2020.251711.2096

URL: http://www.manzar-sj.com/article_120371.html

